

Миронюк В. М.,*orcid.org/0000-0002-7746-0959**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри теорії і методики журналістської творчості
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука»***Саркісова І. А.,***orcid.org/0000-0002-0023-9383**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука»*

ЖАНРОВІ МОДЕЛІ РОЛЬОВОГО ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ В ЗАРУБІЖНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ XIX–XX СТОЛІТЬ

Анотація. Метою статті є аналіз та систематизація жанрових моделей рольових поетичних текстів в зарубіжній та українській літературах XIX–XX століть.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають історико-літературний, історико-культурний, компаративний, типологічний, а також загально-наукові методи (синтез, узагальнення, систематизація тощо).

Об'єктом дослідження є ліричні твори зарубіжних та українських поетів, в ліриці яких найбільш послідовно та яскраво засвідчено тематичний зв'язок із рольовою поезією.

Предметом дослідження є тематичні жанрові моделі рольових поетичних текстів у зарубіжній та українській літературах XIX–XX століть, засвідчені у площині ідейно-тематичної проблематики, жанрово-стильових принципів художньої організації рольового поетичного дискурсу, специфічних прийомів його поезики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що у дослідженні охарактеризовано сукупність основних жанрових моделей рольової поезії в зарубіжній та українській літературах XIX–XX століть.

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що усталені в епоху літературного традиціоналізму жанрові форми рольової поезії в наступний індивідуально-творчий період художнього поступу, який розпочався на межі XVIII–XIX ст., отримали подальший розвиток, тенденції якого були спрямовані на суттєве розширення як її тематичного, так і, власне, жанрового репертуару, а також ускладнення та урізноманітнення форм вияву у ній суб'єктних іпостасей рольового авторського «я».

Жанрові моделі рольового поетичного тексту в зарубіжній та українській літературах XIX–XX століть реалізовані здебільшого у типах суб'єктного вияву свідомості ліричного героя, виявленої у різноманітних жанрових модифікаціях, зокрема, рольових піснях соціального змісту та змісту професійної діяльності людини, рольового вірша посмертного слова, епітафії, молитви, балади, поетичного офіційно-публічного нарративу (звернення, прохання, заклик та ін.).

Ключові слова: епоха літературного традиціоналізму, рольова лірика, суб'єктно-образна структура лірики, жанри лірики, авторське «я».

Постановка проблеми. З другої половини XX ст. окрему увагу літературознавців привертають питання суб'єктної організації лірики і, відповідно, форм її художньої систематизації. Актуальності ці питання набули в теоретичному контексті загального ускладнення в поезії XIX і особливо XX ст. типів вираження авторської ліричної свідомості, а також з утвердженням у її масиві так званої рольової лірики, протиставленої ліриці автопсихологічній.

Теоретичні питання жанрового складу, поезики та проблематики рольової лірики, на відміну, звичайно до певної міри, від лірики автопсихологічної, є достатньо складними і у належному обсязі ще не опрацьованими сучасним літературознавством, про що, зокрема, свідчать й численні розбіжності в теоретичних рецепціях, у яких дослідники намагаються визначити її основоположні семантичні ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження тих або тих питань теоретичного статусу теорії та історії рольової лірики в українському літературознавстві лише розпочинається. Окремі, здебільшого історико-літературні розвідки художньому феномену рольової лірики присвятили М. Ткачук, Г. Сивокінь, Д. Наливайко, М. Бондар, В. Смілянська, Н. Чамата, Е. Соловей, О. Астаф'єв, М. Ільницький, М. Суліма, Ю. Ковалів та ін. Водночас, чимало питань поезики рольової лірики усе ще залишаються недостатньо дослідженими, зокрема, питання її художньої генези у зарубіжній та українській поезії.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження простежених на матеріалі зарубіжної та української поезії XIX–XX століть авторської рольової поезії, її жанрових поетичних форм, особливостей її проблематики та поезики. Конкретними завданнями дослідження є питання, пов'язані із окресленням типів суб'єктного вияву свідомості ліричного героя у тих або тих жанрових формах рольової поезії, зокрема, рольових піснях соціального змісту та змісту професійної діяльності людини,

рольового вірша посмертного слова, епітафії, молитви, балади, поетичного офіційно-публічного нарративу.

Виклад основного матеріалу.

1) Рольові пісні соціального змісту та змісту професійної діяльності людини. Основу структурно-семантичної жанрової моделі рольової соціальної пісні рубежу XIX–XX ст. складає розповідь персонажа, соціальний статус якого зазвичай зазначений у заголовку вірша, про свою нелегку життєву долю. Соціальна іпостас рольового героя, від імені якого ведеться розповідь, максимально узагальнена й типізована. Це не конкретна людина з особистим ім'ям і власною біографією, а узагальнений соціальний тип (бідняк, мужик, безземельний, злидар та ін.), який уособлює певний прошарок сучасного авторіві суспільства. Розповідь рольового героя соціальної пісні про свої життєві митарства, більш або менш деталізована, охоплює основний обсяг твору. В окремих випадках така розповідь розпочинається зі вступу, в якому подано узагальнену характеристику життєвих обставин, які деталізуватимуться в основній частині твору, і найчастіше завершується коротеньким епілогом, в якому підводяться підсумки роздумів рольового героя.

Зразки подібної структурно-семантичної моделі рольової соціальної пісні рубежу XIX–XX ст. демонструють твори відомих поетів, зокрема Янки Купали «З пісень бідняка», «З пісень білоруського мужика», «З пісень безземельного» та Райнер Марії Рільке «Пісня сироти», «Пісня вдови».

Своєрідна рольова пісенна диалогія Рільке, наприклад, презентує статус соціального буття тогочасного суспільства. В «Пісні сироти» її рольовий герой – маленька дівчинка, єдиним майном якої є куце платтячко, у яке вона одягнута, скаржиться на те, що ані батько, ані мати не придіяли їй родинного тепла, що її доля і жалі не турбують людське оточення, в якому вона перебуває, і що ніколи у її житті вже не буде жодних змін на краще. «Пісня вдови» – це скарга жінки, яка передчасно втратила чоловіка. Самотня жінка розмірковує над своєю нещасливою долею і врешті-решт приходиться до переконання про байдужість долі і людей до її стражденного життя.

В українській поезії типологічно близькими зазначеній структурно-семантичній жанровій моделі соціальної рольової пісні є твори В. Бобинського «Пісня галицького злидаря» та П. Усенка «Килими (з батрацьких пісень)», написані, щоправда, вже у 20-ті роки XX ст. Від класичної моделі соціальної рольової пісні рубежу століть обидва твори, зокрема, відрізняє те, що крім скарг на нестерпні й гнітні умови життя та праці, які характеризують особливості суспільного життя українського злидаря, в них звучать й мотиви громадянської непокори та заклики до активного спротиву.

Якщо діапазон сфер праці, тематизованих рольовими піснями, в яких змальовано аспекти професійної діяльності людини, в поезії XIX – початку XX ст. ще достатньо обмежений, переважно колом сільськогосподарської праці або військової служби (Дж. Леопарді «Нічна пісня пастуха», Р. Бернс «Пісня на мотив “Солдатської втіхи”», І. Воробкевич «Жовнірська пісня», М. Кононенко «Пісня орача»), то в поезії XX ст. поряд з традиційним, їх перелік суттєво розширюється, що пояснюється як загальним поступом науково-технічного прогресу, так і зацікавленням з боку поетів обставинами праці та внутрішнім світом почувань представників тих професій, які раніше не потрапляли у поле зору їхньої уваги (А. Малишко «Пісня заробітчана», К. Поліщук «Фабрична», П. Тичина «Пісня

кузні», С. Караванський «Пісня будівельників, Ю. Данильчук «Пісня орача»).

Пріоритетами міфологічних уподобань поетів – авторів рольових пісень XIX–XX ст. є чарівні ельфи (Дж. Кітс «Пісня ельфа», Й. Гете «Пісня ельфів»), В. Б. Єйтс «Пісня ельфів, якої вони співають для Діармайда і Гранії, що побралися й заснули під кромлехом») та гноми (О. Зуєвський «Пісня гномів»), величний Прометей, який протистоїть гніву верховного олімпійського бога – Зевса (Й. Гете «Прометей»), пустотлива німфа, що зваблює своїм магічним співом молодого грека (Х. Алчевська «Пісня німфи»).

Персоніфікована сфера героїв – персонажів рольової пісні в українській та зарубіжній поезії XIX–XX ст. представлена переважно образами тварин (Ш. Петєфі «Пісня собак», «Пісня вовків»), С. Черкасенко «Кривавий сказ (З пісень чорного крука)», М. Вінграновський «Новорічна заяча пісня», «Пісня сіроманця», П. Воронько «Пісня вороного»), рослин (Х. Алевська «Пісня лілії», Ф. Г. Лорка «Пісня всохлого помаранчевого дерева»), М. Руденко «Пісенька яблуні») витворами мистецької (Р. М. Рільке «Пісня статуї») діяльності людини. Показово у цьому рольовому контексті є побудована за принципом антитези поетична диалогія Ш. Петєфі «Пісня собак» та «Пісня вовків». Обидві рольові пісні відкриваються ідентичним поетичним вступом: «Лютують і метуть, / Кружляють без доріг / Зимові близнюки – / Хурделиця і сніг» [1, с. 100].

Але якщо собакам «усе дарма: / На кухню, в теплий кут, / Хазяїн нас пустив, / Чудово й тепло тут», то у вовків зовсім інша життєва доля: «Пустеля снігова – / Притул усім вітрам, / Але нема й куца, / Де б притулитись нам» [1, с. 100, 101].

2) Рольовий вірш посмертного слова (С. Черкасенко «Забутий», Л. Фейхтвангер «Пісня полеглих», Б. Кестнер «Голоси із братської могили», С. Яневський «Пісня солдата, який лежить на два метри під землею», Ю. Липа «Голос забитого», Б. Олійник «Живим од полеглих»). Рольовий герой цієї жанрової модифікації, утвореної за допомогою прийому танатологічної інверсії, – померла людина, яка звертається до живих з уявним посланням. Вже самі назви рольових поезій цієї модифікації красномовно засвідчують, що їх типовим героєм є військовий, який загинув у бою з ворогом. У поезії С. Черкасенка «Забутий» це, наприклад, солдат, який навіть не відразу усвідомлює, що вже помер. Він отямився після поранення на полі бою, що вже скінчився, але спостерігає навколо себе, як гадає, звичайні ознаки повсякденного життя природи й лише через якийсь час усвідомлює, що вже помер.

3) Епітафія. Жанр рольової епітафії – висловлювання від особи померлого, на відміну від попередніх історичних епох, в поезії XIX–XX ст. відчутного поширення не набув. Поодинокі зразки використання поетами XIX–XX ст. цього жанру мають здебільшого форму посмертного звертання до уявного (живого) адресата й найчастіше трансформують трагічну елегантну настроєвість епітафії іронічним переосмисленням її тематичних домінант (Дж. Байрон «Вірш, викарбуваний на келиху із черепа людини»), С. Сассун «Меморіальна плита»). Рольовий герой поезії Дж. Байрона – померла людина, з черепа якої було зроблено келих. У рольовій іпостасі цього черепа-келиха померлий звертається до уявного співрозмовника, констатує, що його посмертна доля – не найгірша:

Ти не сахайсь, – вже дух мій відлетів,

Я – череп лиш, що був колись на плечач.

І, на відміну од живих голів,
Тепер в мені вино, не порожнеча.
/.../

Мені щастить: я – келих на вино –
Напій богів несучи, по колу йдучи.

А то в землі зогнивши, вже б давно

Я став кублом холодному гадючню [2, с. 51].

Череп-келих зауважує, що колись помре і його уявний співрозмовник висловлює цілком шире побажання: аби останнім спочинком стала практична корисність тіла для потреб нащадків.

4) Рольова молитва. Поетичною практикою звертання до жанру рольової молитви упродовж XIX–XX ст. було розроблено численні її тематичні модифікації та структурні типи.

Достатньо широким і різноманітним в рольовій поезії XIX–XX ст. є суб'єктний діапазон соціальної, конфесійної або культурно-історичної приналежності адресантів молитовного звернення: жебрак (Л. Стафф «Молитва жебрака»), селянин (Л. Совинський «Молитва селянина»), язичник (Ш. Бодлер «Молитва язичника», В. Лесич «Молитва поганина»), культурний діяч (С. Караванський «Молитва І. Гуса», І. Драч «Молитва сліз Григорія Варсави Сковороди», В. Кордун «Молитва Григорія Сковороди»). Суб'єктом молитовного ліричного звертання нерідко виступає й колективне «ми» (П. Гулак-Артемівський «Переложение псалма 125», О. Псьол «Молим тебе, Боже правди, Боже благодистині...»).

5) Рольова балада. У першій третині XX ст. з'являється й діалогічний тип рольової балади, започаткований у творчості Ф. Г. Лорки. Не традиційна для жанрової структури балади діалогічна форма її побудови передбачає включення до процесу поетичної комунікації не одного, а двох і більше суб'єктів рольового мовлення, які ведуть між собою розмову. У «Баладі липневого дня» таких рольових героїв двоє – дівчина, яка шукає місце поховання свого загиблого чоловіка-графа, й лицар, який намагається допомогти це зробити. У «Баладі про морську воду» – чотири рольових героя: «молода смаглявка», «чорнявий хлопець» і мама, яким адресує запитання не названий на ім'я чоловік. Трагічний пафос баладного жанру у першому з творів стверджено повторюваним рефреном: «На волах-воликах / дзвоник з срібла» [3, с. 26], який у заключних рядках поезії доповнено двовіршем: «У мене в серці / Кривава річка» [3, с. 26]. Баладними прикметами другого твору виступає утаємничений образ морської стихії: «Зуби із піни, / Губи із неба» [3, с. 35]. Діалогічна форма побудови балади використана також у рольових поезіях І. Кулика «Балада про прекрасного Анталю» та М. Йогансена «Балада про трьох хлопців».

6) Офіційно-публічний наратив. Офіційно-публічний наратив рольової поезії вбирає до себе зразки віршованих творів, у яких імітовано стиль мовленнєвих жанрів офіційно-публічної, й/або ораторської комунікації. Структурною матрицею для численних віршованих рольових модифікацій, що імітують стиль мовленнєвих жанрів ораторської комунікації, є публічне звернення, діалогічно спрямоване на масового адресата й розраховане на його схвалення та підтримку. Як свідчить практика авторських жанрових номінацій, публічне звернення у рольовій поезії може мати різні комунікативно означені форми: власне звернення, прохання, заклик, промова, маніфест.

Власне звернення. Зразками рольової поезії, у якій імітовано ознаки саме публіцистичного офіційного звернення,

є поетична сатира Р. Бернса «Звернення Вельзевула». Повна назва твору, яка покликана «задокументувати» офіційність звернення «приватної особи», звучить так: «Звернення Вельзевула до його милості графа Бредалейна, президента високої гірської громади, скликаній 23 травня цього року в Шекспірі для погодження заходів проти заміру п'ятисот горян, що наважились було тікати од своїх законних панів і господарів, чиєю власністю вони є, і емігрувати з земель пана Гленгарі до пустель Канади, в пошуках тієї фантастичної речі, що зветься волею» [4, с. 130]. Твір Р. Бернса став відгуком на події, які сталися у Шотландії 1786 р. Тоді кількостот шотландських селян, які, потерпаючи від злиднів, голоду й знущання багатих землевласників, вирішили залишити Шотландію і перебраться до Канади. Для шотландських селян Канада асоціювалася зі свободою, справедливістю, вільним і незалежним життям. Проте, стурбований загрозою масової еміграції селян, англійський уряд вирішив приборкати бунтівні настрої шотландців і посприяти їх поверненню законним власникам. Найбільшою прикритою для земляків Р. Бернса стало те, що найбільш ганебну роль у цих заходах відіграло так зване «Шотландське товариство», статутом якого було якраз передбачено стояти на захисті прав та свобод громадян Шотландії. Сарказм сатири Р. Бернса, власне, й полягає у тому, що з проханням впровадження відповідних репресивних заходів «до його милості графа Бредалейна» звертається саме Вельзевул, тобто диявол, із закликом більш жорстко поставитись до втікачів, адже, за його словами, лорд «такий їм любий, мов ягняті ніж» [4, с. 130].

Форму публіцистичного звернення може бути надано й жанру поетичних послань, зокрема, тим з них, які адресовані не приватній особі, а масовому колективному адресату й, крім того, містять у собі семантичні ознаки певної стилістичної офіційності, обумовленої риторичністю вислову та морально-етичною дидактичністю тематичної спрямованості змісту. Зазвичай, рольовий відправник подібних поетичних послань прямо або опосередковано співставляє себе з особою, піднесеною над пересічним людським загальом у певному соціальному, моральному або духовному сенсі.

Прохання. Семантика прохання у поетичних текстах і автопсихологічного й рольового типу може мати різне ідейно-тематичне навантаження, зокрема, таке, що стосується інтенцій та обставин приватних, особистих й навіть інтимних взаємин людського співіснування, але, з іншого боку, вона може бути актуалізована й певною декларативністю висловлюваних інтенцій, які відповідно надають їй статусу більшої або меншої публічності та офіційності. Зразком подібного рольового поетичного «прохання» є, наприклад, сатира П. Беранже «Супліка породистих собак на дозвіл їм вільного входу в Тюільрійський сад», в якій висміяно спробу дворян-роялістів здобути політичні переваги від французького короля Людовіка XVIII. В українській рольовій поезії ця жанрово-тематична модифікація може бути репрезентована творами Л. Забашти «Благання хлібного зерна», В. Коротича «Прохання старого лірника», Д. Павличка «Просьба чесного малороса».

Заклик. Публічне звернення з комунікативною семантикою заклику стилістично наближене до тематичного модулю ідеологічних національно-патріотичних гасел й спрямоване на безпосередню ініціацію адресата до здійснення ним негайного і рішучого спротиву декларованій у зверненні відправника

загрози їхньому існуванню. Усталеними зразками подібних поетичних закликів є рольові герої – полководці, які напередодні вирішальної битви звертаються до свого війська: Р. Бернс «Гей, шотландці! (Заклик Роберта Брюса до війська перед Беннок-бернською битвою)», І. Ольховський «Слово князя Ігоря до свого полку». Подібний рольовий поетичний заклик може бути адресованим й більш масовому та узагальненому адресату, як це має місце у поезії А. Топчій «Монолог Івана Виговського», у якому визначний політичний і державний діяч, гетьман запорозького війська закликає український народ «прозріти» і повстати проти тих, хто посягає на його свободу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усталені в епоху літературного традиціоналізму жанрові форми рольової поезії в наступний індивідуально-творчий період художнього поступу, який розпочався на межі XVIII–XIX ст., отримали подальший розвиток, тенденції якого були спрямовані на суттєве розширення як її тематичного, так і власне жанрового репертуару, а також ускладнення та урізноманітнення форм вияву у ній суб'єктивних іпостасей рольового авторського «я». Перспективи наступних розвідок вбачаємо у подальшому дослідженні основних етапів історичного розвитку української та зарубіжної рольової лірики.

Література:

1. Петефі Ш. Поезії. Вибрані твори. Київ: Міжнародна Громадська Академія «Модус Колоріс», 2006. 334 с.
2. Байрон Дж. Лірика. Київ: Дніпро, 1982. 150 с.
3. Лорка Ф. Г. Лірика. Київ: Дніпро, 1969. 320 с.
4. Бернс Р. Поезії. Київ: Дніпро, 1965. 208 с.

Myroniuk V., Sarkisova I. Genre models of role poetic text in foreign and Ukrainian literatures of the XIX and XX centuries

Summary. The purpose of the article is the analysis and systematization of genre models of role poetic texts in foreign and Ukrainian literature of the XIX–XX centuries.

The historical and literary, historical and cultural, comparative, typological, as well as general scientific methods (synthesis, generalization, systematization, etc.) are the theoretical and methodological basis of the research.

The object of the study is the lyrical works of foreign and Ukrainian poets, in lyrics of which the thematic connection with role poetry is testified most consistently and clearly.

The subject of the research is the thematic genre models of role poetic texts in foreign and Ukrainian literatures of the XIX–XX centuries, evidenced in the plane of ideological and thematic issues, genre and stylistic principles of role poetic discourse artistic organization, specific techniques of its poetics.

The scientific novelty of the obtained results is in the fact that the study characterizes the combination of main genre models of role poetry in foreign and Ukrainian literature of the XIX–XX centuries.

As a result of the conducted research, it was stated the fact, that, the stable genre forms of role poetry during the era of literary traditionalism, in the next individual and creative period of artistic progress, which began at the turn of the XVIII–XX centuries, received further development, the trends of which were aimed at significantly expanding both its thematic, as well as the actual genre repertoire, as well as the complication and diversification of the forms of manifestation of the subject hypostases of the role author's "I" in it.

Genre models of the role poetic text in foreign and Ukrainian literatures of the XIX and XX centuries are realized mostly in the types of subjective expression of the consciousness of the lyrical hero, revealed in various genre modifications, in particular role songs of social content and the content of a person's professional activity, a role poem of the posthumous word, an epitaph, a prayer, ballads, a poetic official and public narrative (appeal, request and etc.).

Key words: the era of literary traditionalism, role lyrics, subject and figurative structure of lyrics, genres of lyrics, author's "I".